

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Magyar anyanyelvű tanulók értelmezési problémái német szövegek feldolgozása során
*Empirikus kísérletek és elméleti, metodológiai adalékok az idegen nyelvi szövegértés
kutatásához*

Írta: FARKAS ORSOLYA

**Debrecen
2002**

Az értekezés a németet mint idegen nyelvet tanuló olvasók összetett szövegek értelmezése során felmerülő nehézségeit illetve a szövegfeldolgozáshoz alkalmazott stratégiáit vizsgálja. Az értekezésben tárgyalt kérdések felvetését és azok megválaszolását az idegen nyelvi szövegfeldolgozás kutatói már hosszú évek óta szorgalmazzák.

Az alábbiakban kivonatos formában felvázolom az anya- és idegen nyelvi olvasásértés-kutatás fejlődését és rámutatok a kutatások azon hiányosságaira, melyek dolgozatomat életre hívták, annak kérdésfelvetéseit meghatározták. Végül ismertetem empirikus vizsgálataimat, az alkalmazott módszereket és a kísérletek eredményeit.

1. A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKAI, AZ ÉRTEKEZÉS CÉLKITŰZÉSEI

A szövegértés folyamatainak kutatása, mely a hatvanas évek elejétől mind a pszicholingvisztikai mind a kognitív nyelvészeti kutatások szerves részét képezi, ma szinte már multidiszciplináris keretek között zajlik, hisz a kutatásokban a két fő diszciplína, a pszicholingvisztika és a kognitív nyelvészet mellett még számos más különálló tudományág is érdekelt, mint például az általános nyelvészet, a szövegnyelvészet, a neuropszichológia, a neurolingvisztika és az irodalomtudomány. Az olvasáskutatás rövid, de annál dinamikusabb fejlődése során számos modellt dolgozott ki a megértés működési mechanizmusainak leírására. A szövegértés különböző elméletei sokszínűségük, egymásnak ellentmondó felvetéseik ellenére egységesen hangsúlyozzák a megértés rendkívüli komplexitását. A megértés kutatásának fejlődése — az úgy nevezett kognitív fordulat óta — a következő tendenciákkal jellemezhető:

- a) Míg a 70-es évek pszicholingvisztikai kísérletei a megértés elementáris folyamatait (betű- és szófelismerés) vizsgálták, addig az utóbbi évek kutatásaiban egyre nagyobb tért nyernek a **megértés komplexebb kognitív folyamatai**.
- b) A korai elméletekkel ellentétben, melyek a szövegfeldolgozást a szöveget felépítő elemekre való egyszerű reagálásként írták le, az újabb elméletek a szövegértést már egy **aktív, kommunikatív és konstruktív** folyamatnak tekintik. A konstruktív jelleg alatt azt értjük, hogy a szöveg kognitív reprezentációjának kialakításában fontos szerepet kapnak az olvasó már meglévő nyelvi és nem nyelvi ismeretei is.
- c) A megértéskutatás a) és b) alatt említett változásait követve természetesen folyamatosan módosultak, bővültek a szövegértés modelljei is. A megértéselméletek

folyamatos kialakítását illetve átdolgozását alapvetően két irányzat — a **holizmus** és a **moduralizmus** — befolyásolja. Míg a modularista elméletek az egyes almodulok (pl. fonológia, szintakszis, szemantika) autonóm működését feltételezik, addig a holisták abból indulnak ki, hogy a szövegfeldolgozás során az almodulok aktívan összedolgoznak, azaz interakcióba lépnek egymással.

- d) Az olvasáskutatásban a 70-es évektől egyre inkább háttérbe szorulnak a megértés produktumait elemző vizsgálatok és fokozatosan a szövegfeldolgozás **folyamatai**, illetve az alkalmazott megértési stratégiák és tudássémák kerülnek az érdeklődés középpontjába.

A legmeghatározóbb modellek (*Theorie der zyklischen Verarbeitung, die Strategietheorie, die Konstruktions-Integrations-Theorie*), melyek kidolgozásában WALTER KINTSCH rendkívül nagy szerepet vállalt, alapvetően az anyanyelvi megértéskutatás eredményeire épülnek. Ezzel illetve GOODMAN *pszicholingvisztikai elméletének* — mely szerint az idegen nyelvi és anyanyelvi olvasás ugyanúgy zajlana le — hosszú évekig tartó, döntő hatásával magyarázható az tény, hogy az idegen nyelvi megértés kutatása még napjainkban is gyermekcipőben jár, illetve jelentős hátrányokkal küzd. Goodman elméletét a 80-as évektől fokozatosan háttérbe szorítják azok az modellek (*Schwellenhypothese* - CLARKE, *Interdependenzhypothese* - CUMMINS, *Wettbewerbsmodell* - MACWHINNEY), melyek felhívják a figyelmet az anya- és idegen nyelv közti strukturális különbségek illetve azonosságok, továbbá az anyanyelvi automatizálódott feldolgozási mechanizmusok szerepére. Az idegen nyelvi megértéskutatás eredményeinek érvényességét azonban továbbra is korlátozza az, hogy a legtöbb tanulmányban két egymáshoz közel álló nyelvet — pl. német-holland, angol-német — vizsgálnak, illetve hogy szinte minden nyelvi pár esetén az angol az egyik nyelv. A kutatások ezen hiányosságai alapján LUTJEHARMS (1988) rámutat azon vizsgálatok szükségességére, ahol a kísérleti alanyok anyanyelve és a célnyelv szélsőségesen eltérnek egymástól. Értekezésem éppen ezt a hiányt igyekszik pótolni azáltal, hogy esetünkben két egymástól mind tipológiailag, mind genetikailag eltérő nyelv — a finnugor agglutináló magyar és az indogermán flektáló német nyelv — képezi az összehasonlítás alapját.

A folyamatorientált kutatások elhanyagolása (ld. d) pont) elsősorban azzal magyarázható, hogy jelenleg kevés megbízható és kipróbált anyaggyűjtési módszer áll a kutató rendelkezésére. Az *on-line* (a feldolgozási idő mérése, hangos gondolkodás, szemmozgás vizsgálata) és az *off-line* adatgyűjtési módszerek (interjúk, emlékezeti jegyzőkönyvek)

hiányosságai illetve korlátai a kutatás jelenlegi fázisában csak a módszerek ötvözésével védhetők ki.

A fentiek jegyében kutatási anyagom megtervezésénél a következő szempontok voltak irányadóak:

- Empirikus kísérleteim célja az idegen nyelvi szövegértés, illetve konkrétan a magyar anyanyelvű olvasó német szövegek feldolgozásánál jelentkező problémáinak vizsgálata.
- A kísérletek során nem a megértés produktumait, hanem annak folyamatait kell az érdeklődés középpontjába állítani.
- A metodológiai eszköztár kiforratlansága miatt elengedhetetlen az adatgyűjtésnél alkalmazott módszerek objektivitásának és alkalmazhatóságának felülvizsgálata.

Ezek fényében a dolgozat a következő kérdésekre keresi a választ:

- (1) Hogyan befolyásolják a magyar és a német nyelv közti strukturális különbségek az idegen nyelvi szövegértést? Mennyiben hatnak ki a magyar olvasó anyanyelvi értelmezési mechanizmusai (lokális döntések) a német szövegek feldolgozására?
- (2) Mely modell írja le a "leghitelesebben" az idegen nyelvi szövegértés folyamatát? Az anyanyelven kívül mely további tényezők befolyásol(hat)ják az idegen nyelvi olvasást?
- (3) Mely adatgyűjtési, elemzési módszer alkalmazható a legeredményesebben illetve a legmegbízhatóbban az idegen nyelvi szövegértés feltérképezésénél?

2. A DOLGOZAT FELÉPÍTÉSE

Az értekezés három nagy részre tagolódik. A dolgozat első része (1-7 fejezet) munkám elméleti és történeti háttérét tekinti át, illetve bevezeti azokat a fogalmakat, melyek később, az adatok értékelésénél központi szerepet kapnak. A bevezetés fontos részét képezi az 5. fejezet, mely a magyar és német nyelv tipológiai különbségeit, majd Pléh Csaba a magyar mondatok értelmezését vizsgáló kísérleteit mutatja be.

Az empirikus rész (8-10 fejezet) két esettanulmányról tudósít. Itt kerülnek bemutatásra az alkalmazott adatgyűjtési módszerek, a korpusz összeállítása, az adatok gyűjtésének, rendszerezésének és elemzésének lépései. A harmadik részben felvázolom az adatok kiértékelése során nyert következtetéseket és összegzem a munka eredményeit. Ezt követi az irodalomjegyzék és egy 110 oldalas függelék a transzkribált jegyzőkönyvekkel.

3. AZ EMPIRIKUS VIZSGÁLATOK ISMERTETÉSE

Az idegen nyelvi szövegértés nehézségeinek, folyamatainak feltérképezéséhez két empirikus vizsgálatot végeztem el. Az első kísérlet (8. fejezet), melyben 26 magyar gimnazista vett részt, tájékozódó jellegű volt. Az emlékezeti jegyzőkönyvek célja az volt, hogy feltárják azokat a nyelvi jelenségeket illetve szerkezeteket, melyek értelmezése gondot jelent. Ezen előtanulmány eredményeinek függvényében terveztem meg második vizsgálatomat, mely a dolgozat empirikus részének gerincét képezi. A következőkben ismertetem a vizsgálatok lefolytatásának menetét, a kísérleti csoportok összetételét, valamint bemutatom a korpuszt és az adatok rendszerezésének, elemzésének lépéseit.

3.1 VIZSGÁLAT 1

Adatgyűjtés módszere: Emlékezeti jegyzőkönyvek (off-line módszer)

Vizsgálati személyek: gimnazista tanulók

Alanyok száma: 26

A vizsgálat menete:

A vizsgálati személyeknek 15 perc állt a rendelkezésükre, hogy elolvassanak és szótárhasználat nélkül megértsenek egy német szöveget. A negyedóra elteltével elvettem tőlük a szöveget és azt a feladatot kapták, hogy írják le emlékezetből az anyanyelvükön, tehát magyarul, mit olvastak.

Az adatok elemzése:

A vizsgálat eredményeinek kiértékelésénél először megjelöltem az emlékezeti jegyzőkönyvek hibásan visszaadott helyeit. Második lépésként kategorizáltam az előforduló értelmezési hibákat, majd megpróbáltam hipotéziseket megfogalmazni arra nézve, hogy mi állhat a feldolgozási nehézségek hátterében.

A vizsgálat eredményei és következtetései:

Az emlékezeti jegyzőkönyvek off-line módszere sok fontos támpontot nyújtott a megértési nehézségek feltérképezéséhez, valamint a kognitív és metakognitív stratégiák használatához. A vizsgálat során azonban egyértelműen kiderült, hogy ezen módszer alkalmazásánál rejtve marad előttünk a kísérleti személyekben lezajló feldolgozási folyamatok jelentős része. Ebből egyenesen következett, hogy a jövőben más módszerrel kell az adatgyűjtést végeznem.

Annak érdekében, hogy a szövegfeldolgozás rejtett, mentális folyamataiba is "betekinthessenek", második vizsgálatomnál az emlékezeti jegyzőkönyvek *off-line* módszere helyett az adatokat egy *on-line* módszerrel, a hangos gondolkodás módszerével gyűjtöttem.

3.2 VIZSGÁLAT 2

Adatgyűjtés módszere: szimultán hangos gondolkodás + retrospekció (on-line + off-line módszer)

Vizsgálati személyek: német szakos egyetemi hallgatók

Alanyok száma: 21

A vizsgálat menete:

A vizsgálatban $7 \times 2 + 7$, tehát összesen 21 német szakos hallgató (Debreceni Egyetem, II. és III. évfolyam) vett részt. Az egyik vizsgálati csoport 14, a másik 7 főből állt. Az első csoportot 7 vizsgálati pár alkotta, ahol a személyeknek egymással beszélgetve, közösen kellett lefordítani egy német szöveget. A másik csoportban lévő 7 személynek egyedül, monologikusan kellett megoldania a feladatot. A vizsgálati személyek feladata abban állt, hogy a szöveg fordításával egy időben próbáljanak meg mindent verbalizálni, amire éppen gondolnak vagy ami nehézséget jelent számukra.

A kísérlet folyamán maximálisan törekedtem arra, hogy a lehető legkevésbé befolyásoljam vagy segítsen a vizsgálati személyek gondolkodását. Mivel azonban vizsgálataim homlokterében nem a megértés általános kognitív folyamatai, hanem a magyar anyanyelvű olvasó (nyelvspecifikus) nehézségei állnak, hasznosnak és sok helyen elkerülhetetlennek tartottam a hangos gondolkodás megszakítását. Néhány esetben a feladat elvégzése után vizsgálati személyeimnél konkrétan is rákérdeztem az egyes feldolgozási nehézségek okaira. Ennek megfelelően az adatgyűjtésénél *on-line* és *off-line* (közvetlen vagy késleltetett *retrospekció*) adatfelvételi módszereket ötvöztem egymással.

Második empirikus vizsgálatom ERICSSON és SIMON az introspektív módszerekre kidolgozott kritériumrendszere alapján (vö. FAERCH & KASPER 1987) a következőképpen jellemezhető:

I. Az introspekció tárgya	Magyar anyanyelvű német szakos hallgatók procedurális tudása és kognitív feldolgozási folyamatok
II. Tevékenység	Szóbeli fordítás németről magyarra
III. A tevékenység és a vizsgálat közt eltelt idő	Szimultán <i>introspekció</i> + a tevékenységet közvetlenül vagy késleltetve követő <i>retrospekció</i>
IV. A vizsgálati személyek betanítása	A kísérlet a személyek előzetes betanítása nélkül zajlott le
V. Adatfelvételi módszer	
a/ Strukturáltság foka¹	Alacsony strukturáltság (monologikus fordítások) + közepes strukturáltság (<i>retrospekció</i> , hangos gondolkodás párban)

¹ Az introspektív módszerek strukturáltsága alatt azt értjük, hogy az adatfelvételi módszer mennyiben határozza meg a tevékenység (fordítás) végrehajtása során magát a gondolatok verbalizálását.

b/ Az adatgyűjtés eszköze	Magnófelvételek
c/ A verbalizáció típusa (szabad vagy irányított)	Szabad és irányított verbalizáció kombinációja szabad verbalizáció: - monologikus fordítás irányított verbalizációról beszélünk, ha - a vizsgálati személyek befolyásolják egymás gondolkodását (párbeszéd) - a vizsgálat vezetője a tevékenység alatt vagy a feladat elvégzése után a kísérlet résztvevőit hangos gondolkodásra szólítja fel (<i>retrospekció</i>)
d/ A vizsgálati személy és a vizsgálat vezetője közti interakció	“tompított” befolyásoló tényező a vizsgálati személyek és a köztem lévő közvetlen viszonyoknak köszönhetően

Az adatok elemzése:

Vizsgálati személyeim verbalizációit teljes hosszában magnóra vettem, majd a felvételeket írásos formában is rögzítettem. A jegyzőkönyveket ezután transzkribáltam, mely során megjelöltem az értelmezési nehézségekre utaló elsődleges illetve másodlagos elemeket (indikátorokat). Az elsődleges indikátorok (a kognitív tevékenységhez fűzött metakommentárok, érzések verbalizálása) már önmagukban is egyértelműen jelzik a feldolgozási nehézségeket. A másodlagos indikátorok (intonáció, szünetek) “gyengébbek”, ezért ebben az esetben csak több indikátor együttes fellépése esetén beszélhetünk megértési problémákról. A hanganyag teljes transzkripciója és német fordítással való ellátása után egy kb. 110 oldalas korpusz jött létre.

Az értekezés 10. fejezete 4 jegyzőkönyvrészlet részletes kiértékelését tartalmazza. Az első két “mikroelemzés” egy többszörösen összetett NP, az ezeket követő kettő pedig egy keretszerkezet (*Satzklammer*) feldolgozásánál nyert verbalizációkat elemzi lépésről lépésre. Ezen fejezet legfőbb feladata — a magyar anyanyelvű recipiensek értelmezési nehézségeinek kimutatása mellett — az idegen nyelvi szövegfeldolgozás egyes szakaszainak megállapítása és azok részletes jellemzése.

Az adatok kiértékelése során a következő feltevések illetve kutatási eredmények voltak meghatározóak:

- MACWHINNEY versengési modellje valamint PLÉH tipológiai szövegértés-modellje alapján kiinduló feltételezés volt, hogy az idegen nyelvi szövegfeldolgozást nyelvspecifikus tényezők is (mint pl. az anyanyelv és a célnyelv viszonya) befolyásol(hat)ják. A *versengési modell (competition model)* a szövegfeldolgozást egy folyamatos “forma-funkció-hozzárendelésként” képzelel el, melynek során az olvasó bizonyos támpontok (*cues*) alapján hajtja végre a hozzárendeléseket. MacWhinney

felfogása szerint az egyes nyelvi támpontoknak (pl. szórend, esetragok, élő-élettelen különbség) különböző súlyuk van a nyelvtani funkciók meghatározása során. Míg a különböző nyelvi tényezők közül az angolban például a szórendnek, addig a magyarban a ragoknak van kiugróan nagy szerepük az értelmezés során.

PLÉH CSABA elméletének értelmében a nyelveket feldolgozási mechanizmusaik alapján két nagy csoportra oszthatjuk. A *lokális* nyelvek feldolgozásánál inkább helyi, analitikus leképzések mehetnek végbe, tehát a nyelvtani döntéseket egy rövid bemeneti sor, akár egyetlen szó is lehetővé teszi. A *holisztikus* nyelveknél ezzel szemben az esetek többségében jóval hosszabb bemeneti sorokra, gyakran teljes mondatmintákra van szükség. Pléh alapvető feltételezése, hogy a magyar egy lokális nyelv, mivel az esetragok “átlátszó” rendszerének köszönhetően az egyes mondatrészek közvetlenül és egyértelműen magukon hordozzák a mondatban játszott nyelvtani szerepük jeleit (vö. PLÉH 1998: 64, 197).

- Kontrasztív vizsgálataink során mindvégig szem előtt kell tartanunk a szövegértés rendkívüli komplexitását. Az anya- és az idegen nyelv rokonsági foka csak egy azon számos tényező közül, melyek szerepet játszhatnak a megértési folyamatok irányításában. Adataink elemzésénél figyelembe kell vennünk, hogy a) a szövegfeldolgozásnak vannak egyetemes, nyelvektől független mechanizmusai továbbá hogy b) a megértés “döccenői” nemcsak a vizsgált két nyelv viszonyától, hanem az egyes nyelveken belüli jelenségektől (pl. *homogén gátlás*) is függhetnek.

4. A KUTATÁS EREDMÉNYEI

A vizsgálatok eredményeit, illetve az adatgyűjtési módszerekkel kapcsolatos tapasztalataimat az értekezés 3. részében összegzem.

Az **(1) és (2) kérdésfeltevés** (ld. 3. oldal) megválaszolásához a 10.2 fejezetben ismertetett elemzések nyújtották a legtöbb támpontot. Ebben a fejezetben olvashatók a [der lästige Gänge zum Kopierer sparende allzeit bereite Drucker] NP-hez kapcsolódó verbalizációk. Az NP feldolgozása során kísérleti alanyaim többek között a következő hibákat követték el: rosszul határozták meg a “Gänge” és a “Drucker” főnevek numerusát; a “der” névelőt rögtön az NP első főnévéhez rendelték. Ezen hibás értelmezéseknél a következő tényezők játszhattak szerepet:

- (1) A vizsgálat résztvevői az első főnév után lezárták a feldolgozás első egységét, és nem vették figyelembe az NP további elemeit: [der lästige Gänge] zum Kopierer sparende allzeit bereite Drucker.

(2) A “der” névelő figyelmen kívül hagyása illetve a gyors (in situ) névelő-főnév hozzárendelés okai a következők lehetnek:

(2a) A magyar nyelvben a névelő nem jelöl grammatikai nemet, és nincsen szintaktikai funkciója sem. Ennél fogva a magyar olvasó nem szentel kellő figyelmet a névelőknek.

(2b) A német névelő mindhárom formája a /d/ fonémával kezdődik, így könnyen összekeverhetők.

(2c) A német névelő alakjai nagymértékben homofonok. A “der” névelő pl. négyszeresen: der Mann (Esz. Hn, Nom), der Frau (Esz. Dat./Gen.), der Frauen (Tsz. Gen.).

(2d) A névelő figyelmen kívül hagyása eredhet a nyelvhasználó (egyetemes) egyszerűsítési törekvéseiből.

(3) A német melléknevek *-e* végződése ugyancsak homofon. Pl. “der lästige Gang” (Esz. Nom) és “lästige Gänge” (Tsz. Nom).

(4) A “Gänge” főnév numeruszának meghatározásánál az értelmezőt félrevezethették olyan egyes számú alakok mint a “Länge” és a “Blüte”.

(5) A magyar olvasó értelmezési szokásait illetve elvárásait — mely szerint a többes számot mindig magán a főnéven és mindig ugyanazzal a morfémmal (*-k*) jelöljük — megzavarhatta a német numerusz kategória jelölésének “sokszínűsége” (Ø, *-e*, *-er*, *-en*, *-n*, *-s*, “- Ø”, “*-er*”, “*-e*”) továbbá az, hogy a “Drucker” szó esetében csak a névelő különbözteti meg az egyes és többes számú alakot: *der* Drucker - *die* Drucker.

(6) Kísérleti alanyaim a feldolgozás első szakaszában nem vizsgálták felül a mondat alanyának és állítmányának viszonyát, azok egyeztetését.

Ezen lista egyértelműen alátámasztja az értelmezés folyamatának nagymérvű komplexitását. A fenti NP értelmezése alapján kimutatható, hogy a megértés útját számos különféle tényező befolyásolhatja:

- univerzális kognitív mechanizmusok és stratégiák: ld. (1) és (2d)
- nyelven belüli jelenségek (*intralingualer Kontrastmangel*) - a *homogén gátlás* jelensége: ld. (2b), (2c), (3)
- nyelvek közötti strukturális különbségek (*interlinguale Kontraste*): ld. (2a), (5), (6)

Az NP értelmezéséhez fűződő verbalizációk elemzésének nemcsak az *interaktív elméleteket*, hanem a *versengési modell* és a *tipológiai modell* (vö. 6. oldal) feltevéseit is sikerült alátámasztania. Az feldolgozás egyes lépéseinek elemzése rámutatott pl. arra, hogy a) a magyar olvasók az értelmezés csak egy kései szakaszában — többszöri sikertelen értelmezési

kísérlet után — vizsgálják felül a mondat alanyának és állítmányának egyeztetését, valamint hogy b) a — szó tartományán kívül eső — kázusz és numerusz jelöléseknek is a legtöbb esetben csak akkor szentelnek elegendő figyelmet, ha a lokális elemekre alapuló megoldási javaslatok hibásnak bizonyulnak a mondatértelmezés előrehaladtával. Ezen jelenségek nagy valószínűséggel a magyar nyelvű olvasók analitikus-lokális feldolgozási szokásaival is összefüggésben állnak.

A vizsgálatok során tett megfigyeléseim és az adatok elemzése arra engednek következtetni, hogy **a különböző anyanyelvű idegennyelv-használók közti különbségeket** nem az értelmezési nehézségek típusában, és nem is az alkalmazott megértési stratégiák tárházában, hanem **a megértés MENETÉBEN**, annak egyes lépéseiben **kell keresnünk**. Véleményem szerint tehát a szövegfeldolgozás folyamata az egyes nyelvekben nem abban különbözik, hogy az értelmező milyen hibákat követ el és milyen stratégiákat alkalmaz. A megértés folyamata lényegében minden nyelvben azonos lehet, de mégis az adott nyelv jellegzetességei döntenek el, hogy az összes lehetséges közül mely eljárásokat alkalmazzuk **döntően és elsődlegesen** az adott nyelvben a megértés irányítása során. Ezen feltevésem megerősítéseként, dolgozatom végén összevetem LUTJEHARMS holland anyanyelvű alanyaira és az én vizsgálati személyeimre jellemző megértési nehézségeket. Ezen összehasonlításból egyértelműen kitűnik, hogy a holland és a magyar olvasó a német szövegek feldolgozásánál szinte teljesen azonos nehézségekkel küzd. Így (a “pusztán”) a hibák elemzésére szorító vizsgálatoknál fel kell tennünk azt a kérdést, hogy vajon a megállapított megértési nehézségeket mennyiben lehet a magyar, az angol, a holland stb. olvasó nehézségeinek tekinteni. Meggyőződésem, hogy erre a kérdésre csak akkor válaszolhatunk, ha a jövőben sokkal nagyobb hangsúlyt kap a szövegértés menetének, folyamatának a vizsgálata.

Az eredmények összefoglaló tárgyalásában részletesen kitérek az adatgyűjtési módszerekkel kapcsolatos tapasztalataimra is. Az alkalmazott módszerek közül egyértelműen az *introspekció* módszere — azon belül is a párban zajló hangos gondolkodás — bizonyult a legmegbízhatóbbnak és a legobjektívebbnek. Az értekezés függelékében található jegyzőkönyvek alapján az olvasó meggyőződhet arról, hogy az *introspekció* módszereivel a procedurális tudás sok fontos, és más adatgyűjtési eszközökkel egyáltalán nem hozzáférhető aspektusa dokumentálható illetve mutatható ki. A feldolgozás nehézségeire nemcsak a vizsgálati személyek konkrét verbalizációi utalnak, hanem különböző indirekt jelek is: szünetek, a feldolgozás félbeszakítása, ismétlések, bizonytalanságokat jelző kérdő mondati intonáció, hangsúlyozások.

A hangos gondolkodás legnagyobb előnye az, hogy segítségével betekintést nyerhetünk a láthatatlanul zajló, magasabb szintű gondolkodási folyamatokba is. A jegyzőkönyvek azonban természetesen sosem nyújthatnak teljes képet a vizsgálati személyben ténylegesen lezajló kognitív folyamatokról. Adataink kiértékelése során mindig szem előtt kell tartani, hogy sok — már automatizált — folyamat nem hozzáférhető a tudat számára, és így ezeket nem vagyunk képesek verbalizálni, illetve sokszor olyan gondolatainkat is szavakba öntjük, amelyeket nem is használunk fel a problémamegoldáshoz. A hangos gondolkodás formáját tekintve véleményem szerint sokkal hasznosabbak és informatívabbak a párban zajló introspekciók. A monologikus introspekció azon előnye ugyanis, hogy az alanyok teljesen szabadon, egy másik vizsgálati személytől vagy a vizsgálat vezetőjétől függetlenül hajthatják végre a kapott feladatot, egyben a módszer hátránya is. A verbalizáció szabadsága gyakran vezet ahhoz, hogy az alanyok magukban gondolkodnak, illetve gondolataik helyett sokkal inkább “csupán” cselekvéseiket írják le (pl. *megnézem a szótárban, még egyszer lefordítom a mondatot*). Az elmaradó hangos verbalizációk lényegében nem meglepők, ha figyelembe vesszük, hogy a vizsgálat feladata — gondolataink hangos kinyilvánítása “igazi” beszélgető partner jelenléte nélkül — egy szokatlan, sőt a mindennapi életben kellemetlen szituáció elé állítja a vizsgálati személyeket. Ezen szempontból tehát a monologikus vizsgálatok nem felelnek meg az *ökológiai validitás* kritériumának.

A párban zajló hangos gondolkodás során ritkább a verbalizációk elmaradása, hiszen a személyek a feladatot csak úgy tudják közösen megoldani, ha a feldolgozás alatt folyamatosan közlik egymással gondolataikat. Ennek köszönhetően a vizsgálati párok sokkal gyakrabban verbalizálják gondolataikat, és sokkal több magyarázatot adnak megértési nehézségeik hátteréről, azok okairól. Az elemzésekből természetesen az is kiderült, hogy introspekció ezen formájának is vannak hátrányai. Vizsgálati párok esetén mindig számolnunk kell azzal, hogy a személyek néhány esetben gondolkodás nélkül elfogadják társuk megoldási javaslatát. Erre a jelenségre a szakirodalom a *Konformitätsdruck* kifejezést használja.

5. ÖSSZEGZÉS, A TÉMA TOVÁBBI FELDOLGOZÁSÁNAK SZEMPONTJAI ÉS LEHETŐSÉGEI

Az értekezés a következő kutatási területekhez szolgáltatott adalékokat: a megértés általános elméleti kutatásaihoz, az idegen nyelvi szövegértés kontrasztív jellegű kutatásához, a pszicholingvisztika metodológiájához, az olvasásértés tanításának didaktikájához.

További kutatásaim, illetve általában az idegen nyelvi szövegértést elemző empirikus vizsgálatok megtervezésénél — dolgozatom eredményei alapján — a következő szempontokat tartanám fontosnak:

(1) Az olvasó rejtett, kognitív folyamatainak feltárásához további vizsgálatokat kell elvégeznünk, melyekhez — jelenleg — legmegbízhatóbban a párban zajló hangos gondolkodás módszerével gyűjthetünk adatokat.

(2) Annak érdekében, hogy pontosabban feltérképezhessük a megértés egyes elemi támpontjainak (ragok, egyeztetés, szórend) nyelvenként eltérő relevanciáját, az általunk alkalmazott módszereket (szimultán hangos gondolkodás, késleltetett introspekció) feltétlenül ötvöznünk kell olyan módszerekkel mint a szemmozgások vizsgálata vagy a reakcióidő mérése. A szemmozgások vizsgálata például rendkívül fontos adatokat szolgáltatna arra nézve, hogy az egyes nyelvek olvasói mely nyelvi támpontokra fókuszálnak, melyeken siklanak át, és melyekre térnek vissza elsődlegesen és leggyakrabban az értelmezési nehézségek megoldásakor.

(3) Arról, hogy az anyanyelvi olvasási mechanizmusok milyen mértékben hatnak ki az idegen nyelvi megértés folyamatára, csak akkor kaphatunk teljes képet, ha kontrasztív, folyamatorientált vizsgálatainkat kontrollkísérletekkel egészítjük ki. Ezen kontrollkísérletekbe több anyanyelvű alanyt is be kell vonnunk, és meg kell vizsgálnunk hogy **ugyanazon** (német) nyelvi szerkezet feldolgozása során (pl. a dolgozatban tárgyalt összetett NP-nél) mely pontokon tér el a megértési út a különböző anyanyelvű olvasóknál. Célszerűnek tartanám azt is megvizsgálni, hogy adott nyelvi szerkezet hogyan értelmezi a német anyanyelvű olvasó. Ezen vizsgálatok természetesen csak nemzetközi összefogással végezhetőek el.

(4) Összehasonlító vizsgálataink során mindvégig szem előtt kel tartanunk, hogy az anya- és az idegen nyelv viszonya, azok szerkezeti hasonlósága, illetve különbözősége csak egy azon számos tényező közül, melyek irányíthatják és befolyásolhatják a megértés folyamatát.

6. PUBLIKÁCIÓK AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBŐL

2000: “Textverstehen bei ungarischen Deutschlernern. Eine psycholinguistische Fallstudie anhand von Gedächtnisprotokollen“. In: *Zeitschrift für Angewandte Linguistik* (32), 35-73.

2001: “A hangos gondolkodás alkalmazhatósága az idegen nyelvi szövegértés folyamatainak vizsgálatában“. In: *A nyelvtantól a szövegtanig*. Tanulmánykötet Kocsány Piroska tiszteletére, 48-61.